

Історія аграризму

History of agrarianism

УДК 94(477.5) «1800/1861»

DOI: 10.31651/2413-8142-2023-29-Lytvynova-Malyshko

Tetiana Lytvynova

*Doctor of Historical Sciences, Professor, Professor of the Department of History of Ukraine,
Oles Honchar Dnipro National University, Dnipro, Ukraine*

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8682-2819>

e-mail: litvinova.tf@i.ua

Oleh Malyshko

*postgraduate student of the Department of History of Ukraine,
Oles Honchar Dnipro National University, Dnipro, Ukraine*

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8996-2155>

e-mail: slav2sich@gmail.com

Bibliographic Description of the Article: Lytvynova, T. & Malyshko, O. (2023). Economic activities as everyday practices of the nobility in the left bank of Ukraine in the first half of the 19th century. *Ukrainskyi Selianyn. [Ukrainian peasant]*, 29, 53-61. (In Ukrainian). doi: 10.31651/2413-8142-2023-29-Lytvynova-Malyshko

ECONOMIC ACTIVITIES AS EVERYDAY PRACTICES OF THE NOBILITY IN THE LEFT BANK OF UKRAINE IN THE FIRST HALF OF THE 19th CENTURY

Abstract. Purpose. *Using the materials of the nobility of the Left-Bank Ukraine in the first half of the 19th century, show how daily life trajectories were built through economic activities in the conditions set by the structures of modernization.*

Conclusion. *In the new socio-cultural and economic conditions of the first half of the 19th century, economic activities became an integral part of the daily life of the Ukrainian noble class. This led to the development of a new type of experimental landlord, whose life strategies were connected with entrepreneurial activity in various sectors of the economy. This required the enrichment of experience through the exchange of information via various economic publications. Such noble landlords actively combined economic activities with literary creativity on economic topics. Examples of the daily life of active experimental landlords, gentleman-farmers, and educated landowners are able to challenge the still prevalent stereotype of noble life, which is often imagined as being solely focused on entertainment, gambling, and exploiting peasant subjects. The necessity of enriching the structure of the history of everyday life through the economic component is emphasized. This will also allow for a better understanding of the social and intellectual situation in the Ukrainian regions during the pre-reform era and change perceptions of the nobility as betrayers of the interests of their own people.*

Key words: *history of everyday life, modernization, experimenting landowners, «agronomic movement», Left-Bank Ukraine.*

Тетяна Литвинова

*доктор історичних наук, професор, професор кафедри історії України,
Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара. м. Дніпро, Україна*

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8682-2819>

e-mail: litvinova.tf@i.ua

Олег Малишко

*аспірант кафедри історії України, Дніпровський національний
університет імені Олеся Гончара. м. Дніпро, Україна*

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8996-2155>

e-mail: slav2sich@gmail.com

Бібліографічний опис для цитування: Литвинова Т., Малишко О. Господарські заняття як повсякденні практики дворянства Лівобережної України першої половини XIX ст. *Український селянин*. 2023. Вип. 29. С. 53-61. doi: 10.31651/2413-8142-2023-29-Lytvynova-Malyshko

ГОСПОДАРСЬКІ ЗАНЯТТЯ ЯК ПОВСЯКДЕННІ ПРАКТИКИ ДВОРЯНСТВА ЛІВОБЕРЕЖНОЇ УКРАЇНИ ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ ХІХ СТ.

Анотація. *Мета статті:* на матеріалах дворянства Лівобережної України першої половини ХІХ ст. показати, як шляхом господарських занять вибудовувалися життєві повсякденні траєкторії в умовах, які задавали їм структури доби модернізації.

Висновки. У статті визначено особливості освоєння українською історіографією історії повсякдення ранньомодерної та модерної доби, поставлено проблему необхідності побудови структури цього напрямку відповідно до предмету, періоду та регіону, який досліджується. На прикладі побутування дворянства Лівобережної України у переломний період руйнування традиційного способу життя, початків модернізаційних процесів показано визначальне місце господарських практик у структурі повсякдення. З'ясовано, що звернення дворянства до безпосереднього управління справами власних маєтків, необхідність, занурення у тонкощі економіки вимагало розширення знань, ознайомлення із закордонним та вітчизняним досвідом, сприяло включенню «реальних» господарів до «агрономічного руху» того часу. Результатом цього стала поява в краї значної кількості поміщиків-експериментаторів, які поєднували щоденні заняття господарством з літературною творчістю, направляючи до різних періодичних видань твори економічного характеру. Наголошено на необхідності збагатити структуру історії повсякдення за рахунок господарської складової.

Ключові слова: історія повсякдення, модернізація, поміщики-експериментатори, «агрономічний рух», Лівобережна Україна.

Постановка проблеми. Історія повсякдення – напрям, який за загальним визнанням, виокремився з другої половини ХХ ст. із простору «нової» соціальної історії, претендуючи навіть на статус субдисципліни. Водночас, аналізуючи праці філософів, соціологів, істориків, зокрема «батьків-засновників» напрямку: Норберта Еліаса, Альфреда Шютца, Бернхарда Вальденфельса, Альфа Людке, Фернана Броделя та інших, – сучасні фахівці різних гуманітарних дисциплін змушені говорити про «національні варіанти» опанування цього напрямку, констатувати, що поняття «повсякдення», «повсякденне життя» все ще залишаються великою таємницею, що в літературі стільки ж «повсякдень», скільки й авторів, що цілісної теорії історії повсякдення поки не створено. Разом із тим визнається, що повсякдення являє собою особливу сферу людського досвіду, що воно з чогось не надто серйозного у сприйнятті науковців переконливо перетворилось на самостійне наукове дослідницьке поле, новий метод наукового пошуку.

В українській історіографії історія повсякдення набуває дедалі більшої популярності від початку ХХІ ст. Проблематиці

повсякдення присвячуються конференції, семінари, наукові розробки різного жанру: від статей та повідомлень, до монографій та дисертацій¹. Значною мірою наслідуючи підходи зарубіжних авторів, українські дослідники за рахунок повсякдення, яке трактується по-різному, намагаються урізноманітнити вітчизняне минуле, демократизуючи його і певним чином протиставляючи «великій історії». Більше того, історія повсякденності почала сприйматись як провідний напрям української історіографії². Збільшення кількості конкретно-історичних досліджень дозволило зробити певні методологічні та історіографічні підсумки зусиль українських фахівців³. Однак робіт, в яких би послідовно вивчалися практики повсякденного життя тих чи інших груп населення або окремих їх представників у ті чи інші історичні епохи, в українській історіографії наразі не багато.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. До розробки історії повсякдення на початку 2000-х рр. долучились й академічні інституції. Невипадково, що вже в другому випуску альманаху «Соціум» (2003), започаткованого Центром соціальної історії Інституту історії України НАН України, одна з

1 Історія повсякденності: теорія та практика: матеріали Всеукр. наук. конф. 14-15 трав. 2010 р. / упоряд.: О. М. Лукашевич, Т. Ю. Нагайко. Переяслав-Хмельницький: [б.в.], 2010. 245 с.

2 Удод О. Історія повсякденності як провідний напрям української історіографії. *Красзнавство*. 2010. № 3. С. 6–9.

3 Коляструк О. Історія повсякденності як об'єкт історичного дослідження: історіографічний і методологічний аспекти. Харків: Курсор, 2008. 122 с.; Коляструк О. Історія повсякденності в сучасній українській історіографії. *Україна ХХ ст.: культура, ідеологія, політика: 36. ст.* – Київ: Інститут історії України. 2012. Вип. 17. С. 5–9; Ярцун Ю. Повсякденне життя шляхти Київської губернії в сучасній російській та польській історіографії (короткий огляд). *Уманська старовина*. 2016. № 1. С. 106–110.

рубрик присвячувалась і повсякденній історії. У 2010 р. вченими цієї інституції розпочато серію монографічних видань «З історії повсякденного життя в Україні», яка на цей час представлена одинадцятьма книжками, більшість із яких, щоправда, стосується повсякдення радянського періоду, першочерговий інтерес до якого, до речі, підтверджується і монографічними працями, і матеріалами спеціально присвячених даній проблемі конференцій⁴.

Опікуватися повсякденням ранньомодерного часу взявся Центр соціальної історії Інституту історії України, результатом чого стало конференційне обговорення та видання у 2012–2013 рр. у вище зазначеній серії двох доволі строкатих у сюжетному відношенні книжок. Авторський колектив, як зазначив відповідальний редактор В. Горобець у вступній статті до першого тому, не ставив перед собою завдання теоретичного осмислення історії повсякдення і скромно та прагматично визначив мету: представити якомога ширшу палітру проявів повсякденного життя різних соціальних груп і станів ранньомодерного соціуму України⁵.

Зрозуміло, дотримуючись прийнятої донедавна в українській історіографії хронології ранньомодерної доби, презентації «довгого» XIX ст. у згаданому академічному серіалі місця не знайшлося. Хоча, до речі, академічні історики одними з перших почали наголошувати на необхідності звернутися до повсякдення задля вдосконалення досліджень історії України XIX – початку XX ст.⁶ Наскільки не вирішеним залишається це завдання засвідчують не тільки історіографічні розвідки, а й навіть побіжний огляд літератури, збірок матеріалів тематичних конференцій. Однак

це не означає, що дослідження простору повсякдення цього періоду зовсім відсутні. Та, на диво, в цей простір практично не вписана вітчизняна соціальна еліта⁷.

І все ж у конкретно-історичних дослідженнях повсякденність ранньомодерної та модерної доби все ще переважно ототожнюється з побутом та звичаями⁸. Тобто, можна говорити про так званий «побутовий детермінізм». Історики ніби забувають, що побут, речі, їжа, різний етнографічний матеріал є не самоціллю, а насамперед джерельною базою історії повсякденності, стрижнем якої повинні стати соціокультурні смисли і практики, що створювали люди в ту чи іншу епоху, специфічний досвід та поведінка індивідів у повсякденному житті. Отже, одним із ключових понять повсякденності є дискурс «поведінки», який адекватно відображає специфіку конкретної історичної епохи і ті зміни, які в ній відбувалися.

Важливо відзначити також, що, навіть спеціально звертаючись до повсякдення соціальної еліти з урахуванням особливостей доби модернізації, дослідники не включають до структури повсякденності господарські практики⁹, які, на наш погляд, для багатьох, зокрема й представників дворянства, шляхти становили основний зміст буття, того, чим займаються люди в своїй буденності задля задоволення звичайних потреб. Отже, форма безпосередньої людської діяльності, яка здійснюється в конкретній подієвій ситуації, й становить стрижень повсякдення. У такому разі можемо говорити про господарське повсякдення. Це, правда, не означає, що увага фахівців зовсім не зосереджувалася на економічній складовій історії дворянства, шляхти. Однак це або виходило за межі запропоно-

4 Історія повсякденності: теорія та практика: матеріали Всеукр. наук. конф. 14-15 трав. 2010 р. / упоряд.: О. М. Лукашевич, Т. Ю. Нагайко. Переяслав-Хмельницький: [б.в.], 2010. 245 с.; Любавський Р. Повсякденне життя робітників Харкова в 1920-і – на початку 1930-х років. Харків: Раритети України, 2016. 226 с.; Стяжкіна О. Смак радянського: їжа та їдці в мистецтві життя й мистецтві кіно (середина 1960-х – середина 1980-х років). Київ: Дух і Літера, 2021. 376 с.

5 Горобець В. Багатоликий і важко вловлюваний світ повсякдення ранньомодерної України. *Повсякдення ранньомодерної України. Історичні студії в 2-х томах*. Т. 1: Практики, казуси та девіації повсякдення. – Київ: Інститут історії України, 2012. – С. 9–12.

6 Шандра В., Крижанівська О., Вільшанська О. Історія повсякдення як науковий підхід для вдосконалення досліджень історії України XIX – початку XX століття. *Проблеми історії України XIX – початку XX ст.* 2006. Вип. 11. С. 28–39.

7 Литвинова Т. Археографічна презентація проблеми повсякденного життя дворянства Подніпров'я в сучасній історіографії. *XII Дніпропетровська обласна історико-красознавча конференція «Історія Дніпровського Надпоріжжя», 9–12 листопада 2021, м. Дніпро: матеріали доповідей*. Дніпро: Ліра, 2021. С. 211–214.

8 Дзюба О. Інтер'єр та мода як ознаки стилю життя козацької старшини XVIII ст. *Соціум. Альманах соціальної історії*. 2015. Вип. 11-12. С. 317–329; Дзюба О. Приватне життя козацької старшини XVIII ст. (на матеріалах епістолярної спадщини). Київ: Інститут історії України, 2012. 347 с.; Пивоваренко О. Їжа у повсякденному житті козацької старшини як природна необхідність та соціальна ідентифікація. *Етнічна історія народів Європи*. 2016. Вип. 49. С. 27–33; Сокирко О. Кулінарна мандрівка в Гетьманщину. Київ: Темпора. 2021. 272 с.; Яременко М. Насолоди освічених в Україні XVIII століття (про культуру вживання церковною елітою чаю, кави та вина). *Київська академія*. 2012. Вип. 10. С. 117–184; Таїрова-Яковлева Т. Повсякдення, дозвілля і традиції козацької еліти Гетьманщини. Київ: КЛЮ, 2017. 184 с.

9 Ярчун Ю. Повсякденне життя шляхти Київської губернії (кін. XVIII – 60-ті рр. XIX ст.): дис. ...канд. істор. наук. 07.00.01. Умань: Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини, 2018. 252 с.

ваного нами періоду¹⁰, або не пов'язувалося з ракурсом повсякдення¹¹. Хоча саме історія повсякдення дозволяє побачити те, що неможливо при традиційному вивченні матеріального становища та побуту. Вона сприяє прирощенню нового знання, розширенню пізнавальних горизонтів, а також уявлень про особливості соціокультурної інтеграції соціальної еліти, дворянства українських регіонів до імперських структур у переломний період її побутування.

Мета статті: на матеріалах дворянства Лівобережної України першої половини XIX ст. показати, як шляхом господарських занять вибудовувалися життєві повсякденні траєкторії в умовах, які задавали їм структури доби модернізації.

Виклад основного матеріалу. Кожен дослідник, який у наукових пошуках звертався до особистих або фамільних архівів козацької еліти, дворянства, шляхти будь-якого українського регіону, мав можливість переконатись у тому, що значну, а іноді й домінуючу, частину таких зібрань становлять різноманітні господарські папери. Економічні розрахунки, які засвідчують і торгівельні оборудки, розпорядження прикажчикам та управителям, листування з різними особами з тих чи інших господарських питань, а також різноманітні записки, роздуми з приводу ефективності чи неефективності маєтків, не кажучи вже про чисельні судові матеріали щодо поземельних суперечок тощо, – все це демонструє безпосереднє щоденне занурення панства в справи власних економік. Це ж підтверджують й численні опубліковані ще у XIX – на початку XX ст. джерела, зокрема, як найбільш ранні щоденникові записи Я. Марковича, М. Ханенка, листування вихідців із козацько-старшинського середовища, так і більш пізні подібні пам'ятки, наприклад, Г. Галагана¹².

Тим більш активно соціальна еліта підключилась до господарських практик з початком модернізаційних процесів, викликаних черговим етапом промислової революції, на-

станням «століття пари й електрики», «первісного індустріалізму й прагматичного індивідуалізму»¹³, які, поступово руйнуючи традиційний спосіб життя, супроводжувалися цілим рядом «революцій», зокрема й споживацькою. Необхідність у нових умовах підтримувати гідний статусу спосіб життя примушувала дворян-поміщиків думати про отримання прибутків і, відповідно, про інтенсифікацію господарства, приділяючи йому все більше уваги.

Невипадково у цей час навіть ті представники дворянської спільноти, які традиційно в історіографії номінуються як літератори, історики або ж громадські діячі, занурювались у господарські справи. Так, В. Капніст, відповідаючи Ф. Туманському на пропозицію вмістити у його журналі «Зеркало света» «какое-нибудь из сочинений», писав: «Скажите, как вам на мысль взошло искать любимца муз посреди Обуховки (масток В. Капниста – Т.Л., О.М.)? Пflugаторы, жнецы, косари, молотники – вот музы наши. Я знаю, что кладется в копну по шестьдесят снопов, и вовсе позабыл, в какую сколько строфу повелено вмещать стихов»¹⁴. А в листі до Г. Державіна Василь Васильович так представляв своє життя: «Вот мои упражнения душевные. Руками упражняюсь то в очищении и украшении сада моего, какого прекраснее и редкие цари имеют, в обозрении хозяйства, в построении нового домика, словом, во всех сельских приятных и, можно сказать, покойных трудах. ...Прямо вам сказать, живем счастливо»¹⁵. До речі, сам Ф. Туманський багато уваги приділив різним економічним сюжетам не тільки в «Зеркале света», а в іншому своєму журналі «Российский магазин», а також у ряді промов на засіданнях Вільного економічного товариства¹⁶. Отже, можемо говорити, що суспільний запит, у всякому випадку серед освіченої публіки, на ідеал дворянина-господаря виник ще в останні десятиліття XVIII ст.

Тим більшу «данину» господарству віддало лівобережне панство в першій половині XIX ст., коли нове дворянське покоління

¹⁰ Донік О. Промислове підприємництво дворянства України в XIX ст.: урядова політика, особливості розвитку, галузеві напрямки. *Український історичний журнал*. 2007. № 5. С. 18–41.

¹¹ Шандра В. «Нам тут жити»: соціально-господарські ініціативи дворян у земствах українських губерній (1964–1914 рр.). *Проблеми історії України XIX – початку XX ст.* 2022. Вип. 31. С. 44–68.

¹² Галаган Г. *Журнал* (1836–1841). Київ: StreamArLine, 2020. 248 с.

¹³ Шандра В., Аркуша О. Україна в XIX ст.: людність та імперія. Київ: Академперіодика, 2022. С. 5.

¹⁴ Письмо В.В. Капниста к Ф.О. Туманскому. 30 апреля 1786 г. // Капнист В.В. *Собрание сочинений*. М.; Л.: Изд-во АН СССР, 1960. Т. 2. С. 286.

¹⁵ Ibid.

¹⁶ Литвинова Т. Соціально-економічні погляди й господарські інтереси Ф.Й. Туманського. *Український історичний журнал*. 2007. № 1. С. 70–94.

нащадків козацької старшини дещо по-іншому почало ставитись і до власних маєтків, і до своїх поміщицьких обов'язків. Саме у цей час сформувався новий соціальний тип «реального» поміщика, який мав цілком вироблену соціальну ідентичність. Він жив у своєму маєтку, відвідував сільські роботи та писав статті економічного характеру, тобто, поділяв час між полем-хлівом та кабінетом. Такі поміщики-експериментатори, «кабінетні» агрономи, освічені господарі, джентльмени-фермери, як їх називають сучасні фахівці, і становили найбільш гнучкий щодо норм поведінки прошарок суспільства, який не тільки потребував літературних порад, а й активно продукував «літературу настанов»¹⁷. Літературні заняття для цього роду дворян-поміщиків стають однією з норм способу життя.

До жанру господарських нотаток, рецензій на книги з управління домашнім господарством, гастрономії тощо, віддаючи данину тогочасній моді, долучались і відомі літератори, зокрема й М. Гоголь, П. Куліш та інші. До речі, у листах до матері та сестер Микола Васильович не тільки постійно цікавився господарськими справами, а й, демонструючи обізнаність з предметом, давав настійливі рекомендації як перебудувувати житло, облаштовувати селян, які рослини висівати, на які економічні статті витратити надіслані ним гроші тощо¹⁸.

Яскравим прикладом таких повсякденних життєвих стратегій, включення до «агрономічного руху» можна вважати М. Маркевича. Більш відомий широкій публіці як історик, він, тим не менше, залишив по собі згадку і як економічний письменник, роботи якого базувалися не просто на спогляданні, а на безпосередній господарській практиці. Невипадково біограф М. Маркевича Є. Косачевська відзначала його надзвичайний інтерес до соціально-економічних проблем, насамперед до економічної історії Лівобережжя. Аналізуючи склад архівного зібрання історика, в окремий блок вона виокремила великий масив матеріалів про господарське життя Малоросії XVIII – першої половини XIX ст. У класифікації М. Маркевича ці папери були позначені як факти для статистики «Истории хлебопашества, скотоводства, ов-

цеводства, пчеловодства... истории ремесел, мануфактур и торговли». По кількості джерел ця частина становить майже половину всієї архівної колекції історика Малоросії. Тут також вміщено дані, що характеризують всі види сільськогосподарського виробництва, кількість вироблених продуктів, ціни, заходи, стан рудодобування, розведення шовковичних хробаків у краї, завод із виробництва шовку в Києві, виробництво льону, прядива і готових виробів, шкіряні заводи, ціни на сировину та збут шкір, тютюнову промисловість. Документи містять і відомості про стан тогочасних доріг, переправ, способи доставки провіанту, фуражу, складські місця, фінанси тощо¹⁹. Показово, що практично всім переліченим галузям господарства цей поміщик-історик віддавав данину як у своєму маєтку, так і в текстах, що були ним опубліковані на сторінках різних тогочасних видань.

Прагнення безпосередньо заглиблюватись у господарські справи відсувало на другий план навіть зацікавлення етнографією, історією, музикою. 1831 р. у листі до невстановленої особи М. Маркевич невдовзі після того, як вже одруженим оселився у великому успадкованому маєтку, написав: «Заняття хозяйственные, как нового помещика, меня столь много отвлекали от всего другого, что прежде мне было дорого, что я не мог уделить времени ни для музыки, ни для поэзии; хлопоты не поэтические, а в точности земные, отнимали у меня возможность даже и думать о стихах»²⁰. З очевидністю і в подальшому Микола Андрійович залишався вірним собі. Невипадково 1848 р. О. Бодяньський у листі до Г. Галагана писав, що Маркевич «слишком огречкосеился»²¹.

Подібно М. Маркевичу, в літературі й за В. Ломиковським на довгий час закріпився передусім образ історика, етнографа, дослідника української старовини, укладача «Словаря малорусской старины». Здавалося, що саме на ці заняття Василь Якович і витрачав увесь свій час. Однак сучасникам була добре відома його агрономічна активність. Віддали їй належне й науковці-аграрії. Врешті-решт, й історики історичної науки підважили установлений образ кабінетного збирача старовини. Аналізуючи особливості історіографічної долі, добре відомі папери та наявне джерель-

17 Литвинова Т. «Поміщицька правда». Дворянство Лівобережної України та селянське питання наприкінці XVIII – в першій половині XIX ст. (ідеологічний аспект). Дніпропетровськ: Ліра, 2011. С. 402.

18 Письма Н.В. Гоголя / ред. В.И. Шенрок. СПб., 1901. Т. 4. 539 с.

19 Косачевская Е. Н.А. Маркевич. (1804–1860). Ленинград: ЛГУ, 1987. С. 96-97.

20 Маркевич Н.А. Письмо неуставленному лицу. с. Туровка. 1831. *Відділ рукописів Російської національної бібліотеки*. Ф. 1000. Оп. 1. №. 1498. Арк. 1.

21 Частная переписка Г.П. Галагана. *Киевская старина*. 1899. Июль. С. 27.

не підгрунтя, О. Журба справедливо зробив висновок, що В. Ломиковський швидше репрезентував тип поміщика-прогресиста, ніж дослідника української історії першої половини XIX ст.²²

Облаштований В. Ломиковським біля дідівського села Шафоростовки хутір він не випадково назвав «Парк Трудолюб», а девіз однієї з своїх праць, удостоєної золотої медалі Вільного економічного товариства, визначив як «Труд есть естественный долг человека»²³. Приблизно так само цей миргородський поміщик завершив і свою головну, найбільшу працю: «Тратить жизнь в бесконечной праздности отнюдь не должно потому, что труд есть естественный долг человека и Божие повеление»²⁴. Активна натура В. Ломиковського потребувала постійної праці. Витрачались ці зусилля більшою мірою не на вправи зі старовиною. Йому недостатньо було тільки інтелектуальних занять. Він не міг задовольнятися винятково «збиранням спадщини» або літературно-перекладацькою творчістю. Йому необхідно було курсувати між полем і кабінетом.

Взимку, коли завмирала природа, Василь Якович починав хворіти, його охоплювала «меланхолія та засмучення». 14 грудня 1812 р. у листі до свого приятеля В. Гоголь-Яновського він жалівся: «...нега и расслабление наводят на меня тоску; ... Начну читать, не читается; начну писать, не пишется; дремать, не дремлется. ...Из сего заключить можете, что я окружен скукой»²⁵. Зауважимо, що «скука» – зимова недуга багатьох «реальних» поміщиків, особливо жінок дворянок, – потребує окремої розмови.

Та бентежила цього любителя сільських занять, поміркованості, самотності не тільки зимова нудьга, а й необхідність відриватися від господарських справ та виходити у «великий світ». Контакти з різних приводів з урядовцями, відвідини сімейних свят рідних та сусідів, майже обов'язкове спілкування та участь у домашніх розвагах такого вельможного сусіда як Д. Трощинський, який після остаточного виходу у відставку оселився у своїх Кібинцях, за вісім верств від Трудолю-

ба, все це у Василя Яковича називалося «убивать время», «тунеядничать»²⁶.

Традиції господарювання, які склались ще за часів Гетьманщини, поширювали й на інші регіони. Нашадок сотника Лубенського полку М. Скаржинського, Віктор Петрович Скаржинський продовжив справу свого батька, Петра Михайловича, першого отамана бузьких козаків, який започаткував херсонську гілку цього роду, отримавши за службу та за дружиною У. Булацель великі маєтності в Єлисаветградському повіті, зокрема й відомі Трикрати, де і розпочав займатися садівництвом та лісонасадженнями. З 1813 р. це стало головною справою В. Скаржинського, з ім'ям якого пов'язують не просто створення крупного багатогалузевого господарства на Херсонщині, а й початки масштабного садівництва та лісонасадження у цьому степовому краї. Свій досвід він також активно популяризував. Його узагальнювальна праця за своїм спрямуванням багато у чому нагадує головний твір В. Ломиковського²⁷. І хоча Василь Якович не удостоївся пам'ятника і навіть вшанування прижиттєвою біографією чи схвального опису його діянь, як, наприклад, В. Скаржинський, цього «ерудита та землероба» ставлять біля витоків духовних основ українського землеробства. З ним пов'язують початки практики створення лісозахисних смуг, 200-річчя чого аграрії відзначали 2009 р., так званої «древопольної» системи, що поклала край неврожайам XVIII ст. В. Ломиковського вважають і прообразом прогресивного аграрія, поміщика Костанжогло з «Мертвых душ» М. Гоголя²⁸. Нічого дивного, адже письменник та прогресивний господар були добре знайомі.

Відзначимо, що у подальшому кількість таких підприємливих диваків як В. Ломиковський з очевидністю збільшується. Серед мотивацій таких діяльних поміщиків, крім іншого, було прагнення, шляхом «малих справ» «возбудить любовь к деятельности» як товаришів по корпорації, так і селянства. Як писав М. Ханенко, «на своей земле, в своем селении, дать труда полезное направление»²⁹.

22 Журба О. Василь Якович Ломиковський: історик чи агроном? *Січеславський альманах*. 2006. Вип. 2. С. 153–158.

23 Ломиковський В. Разведение леса в сельце Трудолюбие. СПб., 1837. С. 107.

24 Ibid. С. 71.

25 Письмо В.Я. Ломиковского В.А. Гоголь-Яновскому. *Институт рукопису Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського*. Ф. III. № 8835. Арк. 1–2.

26 Литвинова Т. «Поміщицька правда». Дворянство Лівобережної України та селянське питання наприкінці XVIII – в першій половині XIX ст. (ідеологічний аспект). Дніпропетровськ: Ліра, 2011. С. 523.

27 Скаржинський В. Лесоводство В.П. Скаржинський. *Записки Общества сельского хозяйства Южной России*. 1855 № 1. С. 133 – 157.

28 Топачевский А. От Гоголя до наших дней. Духовные основы украинского земледелия. *Зеркало недели*. 2010. № 4(784) 5–12 февраля.

29 Ханенко М.И. О пользе свеклосахаренной промышленности для Черниговской губернии. *Журнал министерства государственных имуществ*. 1852. Июнь. № 6. С. 237.

Висновки. Отже, наведені приклади, збільшити кількість яких не дозволяють лише параметри статті, дає підстави стверджувати, що в першій половині XIX ст. господарські заняття були невід'ємною складовою повсякдення дворянства українських регіонів, передусім Лівобережної України. В нових економічних умовах значна частина панства цього краю свої життєві стратегії пов'язувала з господарським підприємництвом. Порухення рівноваги між прибутками та потребами часу «споживацької революції» також стимулювало економічну активність. Нові стандарти побутування, коли літературні заняття, зокрема й економічного спрямування, для цього роду дворян-поміщиків стають однією з норм способу життя, своєю чергою породжували й неекономічний продукт у вигляді суспільної думки. Переконані, що приклади повсякден-

ного життя діяльних поміщиків-експериментаторів, джентльменів-фермерів, освічених господарів здатні підважити все ще живучий стереотип щодо дворянського повсякдення, яке уявляється виключно у розвагах, картярстві та визискуванні підданих селян. Тому задача дослідників полягає у введенні до обігу та точному контекстуальному прочитанні якомога ширшого кола подібних прикладів задля більш адекватного відтворення життєвих стратегій дворянства різних українських регіонів. Це дозволить також краще зрозуміти передреформену соціальну та інтелектуальну ситуацію у всій її повноті, змінити уявлення про дворянство як зрадника інтересів власного народу, а у дослідницькому полі збагатити структуру повсякдення господарською складовою.

References:

1. Lukashevych, O. & Nahaiko, T. (Eds.) (2010). *Istoriia povsiakdennosti: teoriia ta praktyka: materialy Vseukrainskoi naukovoï konferentsii, 14-15 travnia. 2010 r.* [History of everyday life: theory and practice: materials of the All-Ukrainian scientific conference in May, 14-15, 2010]. Pereiaslav-Khmelnytskyi. [in Ukrainian].
2. Udod, O. (2010). *Istoriia povsiakdennosti yak providnyi napriam ukrainskoi istoriografii.* [The history of everyday life as a leading direction of Ukrainian historiography]. *Kraieznavstvo. [Local history]*, 3, 6–9 [in Ukrainian].
3. Koliastruk, O. (2008). *Istoriia povsiakdennosti yak ob'iekt istorychnoho doslidzhennia: istoriografichni i metodolohichni aspekty.* [The history of everyday life as an object of historical research: historiographical and methodological aspects]. Kharkiv: Kursor. [in Ukrainian].
4. Koliastruk, O. (2012). *Istoriia povsiakdennosti v suchasniï ukrainskii istoriografii.* [The history of everyday life in modern Ukrainian historiography]. *Ukraina XX st.: kultura, ideolohiia, polityka [Ukraine of the 20th century: culture, ideology, politics]*, 17, 5–9 [in Ukrainian].
5. Yartsun, Yu. (2016). *Povsiakdenne zhyttia shliakhty Kyivskoi hubernii v suchasniï rosiiskii ta polskii istoriografii (korotkyi ohliad).* [Everyday life of the gentry of the Kyiv province in modern Russian and Polish historiography (brief review)]. *Umanska starovyna. [Uman antiquity]*, 1, 106–110 [in Ukrainian].
6. Liubavskiy, R. (2016). *Povsiakdenne zhyttia robotnykiv Kharkova v 1920-i – na pochatku 1930-kh rokiv.* [Everyday life of Kharkiv workers in the 1920s and early 1930s.]. Kharkiv: Rarytety Ukrainy. [in Ukrainian].
7. Stiazhkina, O. (2021). *Smak radianskoho: yizha ta yidtsi v mystetstvi zhyttia y mystetstvi kino (seredyna 1960-kh – seredyna 1980-kh rokiv).* [The Taste of Radianskoho: Food and Eaters in the Art of Life and the Art of Cinema (mid-1960s-mid-1980s)]. Kyiv: Dukh i Litera [in Ukrainian].
8. Horobets, V. (2012). *Bahatolykyi i vazhko vlovliuvanyi svit povsiakdennia rannomodernoi Ukrainy.* [The multifaceted and hard-to-capture everyday world of early modern Ukraine]. *Povsiakdennia rannomodeonoï Ukrainy. [Povsiakdennia rannomodeonoï Ukraine]*, Kyiv: Instytut istorii Ukrainy, 1. [in Ukrainian].
9. Shandra, V. (2006). *Istoriia povsiakdennia yak naukovyi pidkhid dlia vdoskonalennia doslidzhen istorii Ukrainy XIX – pochatku XX stolittia.* [The history of everyday life as a scientific approach for improving research on the history of Ukraine in the 19th and early 20th centuries]. *Problemy istorii Ukrainy XIX – pochatku XX st. [Problems of the history of Ukraine in the 19th and early 20th centuries]*, 11, 28–39. [in Ukrainian].
10. Lytvynova, T. (2021). *Arkheografichna prezentatsiia problemy povsiakdennoho zhyttia dvorianstva Podniprov'ia v suchasniï istoriografii.* [Archeographic presentation of the problem of

everyday life of the nobility of the Dnieper region in modern historiography]. *XII Dnipropetrovska oblasna istoryko-kraieznavcha konferentsiia «Istoriia Dniprovskoho Nadporizhzhia»*, 9–12 lystopada 2021, m. Dnipro: materialy dopovidei. [XII Dnipropetrovsk regional historical and regional conference “History of the Dnipro Region”, November 1-12, 2021, Dnipro: presentation materials]. Dnipro: Lira, 211–214. [in Ukrainian].

11. Dziuba, O. (2015). Inter'ier ta moda yak oznaky styliu zhyttia kozatskoi starshyny XVIII st. [Interior and fashion as a sign of the lifestyle of a Cossack elder of the 18th century]. *Sotsium. Almanakh sotsialnoi istorii [Society. Almanac of social history]*, 11–12, 317–329. [in Ukrainian].

12. Dziuba, O. (2012). Pryvatne zhyttia kozatskoi starshyny XVIII st. (na materialakh epistoliarnoi spadshchyny). [The private life of a Cossack elder of the 18th century. (on the materials of the epistolary heritage)]. Kyiv: Instytut istorii Ukrainy. [in Ukrainian].

13. Pyvovarenko, O. (2016). Yizha u povsiakdennomu zhytti kozatskoi starshyny yak pryrodna neobkhidnist ta sotsialna identyfikatsiia. [Food in the everyday life of a Cossack elder as a natural necessity and social identification]. *Etnichna istoriia narodiv Yevropy [Ethnic history of the peoples of Europe]*, 49, 27–33. [in Ukrainian].

14. Sokyrko, O. (2021). *Kulinarna mandrivka v Hetmanshchynu*. [Culinary journey to the Hetman region]. Kyiv: Tempora. [in Ukrainian].

15. Yaremenko, M. (2012). Nasolody osvichenykh v Ukraini KhVIII stolittia (pro kulturu vzhyvannia tserkovnoiu elitoiu chiau, kavy ta vyna). *Kyivska akademiia (Kyiv Academy)*, 10, 117–184 [in Ukrainian].

16. Tairova-Iakovleva, T. (2017). Povsiakdennia, dozvillia i tradytsii kozatskoi elity Hetmanshchyny. [Everyday life, leisure and traditions of the Cossack elite of the Hetmanship]. Kyiv: KLIO. [in Ukrainian].

17. Yarchun, Yu. (2018). Povsiakdenne zhyttia shliakhty Kyivskoi hubernii (kin. XVIII – 60-ti rr. XIX st.). [Everyday life of the nobility of the Kyiv province (end of the 18th – 60s of the 19th century)]. *Candidate's thesis*. Uman: Umanskyi derzhavnyi pedahohichnyi universytet imeni Pavla Tychyny [in Ukrainian].

18. Donik, O. (2007). Promyslove pidpriemnytstvo dvorianstva Ukrainy v XIX st.: uriadova polityka, osoblyvosti rozvytku, haluzevi napriamky. [Industrial entrepreneurship of the nobility of Ukraine in the 19th century: government policy, development features, industry directions]. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal [Ukrainian historical journal]*, 5, 18–41 [in Ukrainian].

19. Shandra, V. (2022). «Nam tut zhyty»: sotsialno-hospodarski initsiatyvy dvorian u zemstvakh ukrainskykh hubernii (1964–1914 rr.). [“Let us live here”: the social and economic initiative of nobles in zemstvos of Ukrainian provinces (1964–1914)]. *Problemy istorii Ukrainy XIX – pochatku XX st. [Problems of the history of Ukraine in the 19th and early 20th centuries]*, 31, 44–68 [in Ukrainian].

20. Hryhorii Galagan. *Zhurnal (1836–1841) [Hryhoriy Galagan. Magazine (1836–1841)]*. (2020). Kyiv: Stream ArLine [in Ukrainian].

21. Shandra, V. & Arkusha, O. (2022). Ukraina v XIX st.: liudnist ta imperii. [Ukraine in the 19th century: Lyudnist and empires]. Kyiv: Akadempriodyka [in Ukrainian].

22. Pismo V.V. Kapnista k F.O. Tumanskomu. 30 aprelya 1786 h. *Sobraniye sochineniy*. Moskva; Leningrad: Izd-vo AN SSSR. Vol. 2, 286–287 (in Russ.).

23. Pismo V.V. Kapnista k G.R. Derzhavinu. 20 iyulya 1786 g. *Sobraniye sochineniy*. Moskva; Leningrad: Izd-vo AN SSSR. Vol. 2, 287–288 (in Russ.).

24. Lytvynova, T. (2007). Sotsialno-ekonomichni pohliady y hospodarski interesy F.Y. Tumanskoho. [Socio-economic views and economic interests of F.I. Tumanskoho]. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal. [Ukrainian historical journal]*, 1, 70–94. [in Ukrainian].

25. Lytvynova, T. (2011). «Pomishchyska pravda». Dvorianstvo Livoberezhnoi Ukrainy ta selianske pytannia naprykintsi XVIII – v pershii polovyni XIX st. (ideolohichniy aspekt). [„Pomishchyska pravda”. The nobility of Left Bank Ukraine and the peasant question at the end of the 18th - in the first half of the 19th century. (ideological aspect)]. Dnipropetrovsk: Lira. [in Ukrainian].

26. Shenrok, V. (Ed.) (1901). *Pisma N. V. Gogolya. [Letters N. V. Gogolya]*. Sankt-Peterburg, 4. [in Russian].

27. Kosachevskaya, E. (1987). *N. A. Markevich. (1804–1860)*. [N. A. Markevich. (1804–1860)]. Leningrad: LGU. [in Russian].

28. Markevich, N. Pismo neustanovlennomu litsu S. Turovka. 1831. [Letter to an unidentified person S. Turovka. 1831]. *Viddil rukopysiv Rosiiskoi natsionalnoi biblioteki*. [Department of Manuscripts of the Russian National Library]. Fund 1000, description 1, archive file 1498, 2 sheets [in Russian].
29. Chastnaya perepiska G. P. Galagana. [Private correspondence G. P. Galagana]. (1899). *Kiyevskaya starina*. [Kievan antiquity], July, 24–32 [in Russian].
30. Zhurba, O. (2006). Vasyl Yakovych Lomykovskiy: istoryk chy ahronom? [Vasyl Yakovych Lomykovskiy: historian or agronomist?]. *Sicheslavskiy almanakh*. [Sicheslav almanac], 2, 153–158 [in Ukrainian].
31. Lomikovskiy, V. (1821). Ob osushenii bolotnago mesta prostranstvom na pyat desyatin i chtob na tom meste sdelat posev khleba ili drugoye kakoye poleznoye upotrebleniye. [About draining a swampy place with an area of five acres and sowing grain or some other useful use in that place]. *Novoye prodolzheniye trudov Volnogo Ekonomicheskogo obshchestva k pooshchreniyu v Rossii zemledeliya i domstroitelstva*. [A new continuation of the work of the Free Economic Society to encourage agriculture and house building in Russia], 72, 107–111. [in Russian].
32. Lomikovskiy, V. (1837). Razvedeniye lesa v seltse Trudolyube. [Cultivation of the forest in the village of Trudoliube]. Sankt-Peterburg [in Russian].
33. Pismo V. Ya. Lomykovskogo V. A. Gogol-Yanovskomu. [Letter from V. Ya. Lomokovsky to V. A. Gogol-Yanovsky]. *Instytut rukopysu Natsionalnoi biblioteki Ukrainy imeni V.I. Vernadskoho*. [Manuscript Institute of the National Library of Ukraine named after V.I. Vernadskiy], Fund III, archive file 8835, sheets 1. [in Russian].
34. Skarzhinskij V.P. (1855). Lesovodstvo. Zapiski Obshestva selskogo hozyajstva Yuzhnoj Rossii (Notes of the Society of Agriculture of Southern Russia), 1, 133 – 157 (in Russ.).
35. Topachevskij A. (2010). Ot Gogolya do nashih dnei. Duhovnye osnovy ukrainskogo zemledeliya. Zerkalo nedeli (Mirror of the week), 4(784), 5–12 fevralya (in Russ.).
36. Hanenko M.I. (1852). O polze sveklosaharennoj promyshlennosti dlya Chernigovskoj gubernii. Zhurnal ministerstva gosudarstvennyh imushestv (Journal of the Ministry of State Property), Iyun, 6, 234–244 (in Russ.).

Надійшла до редакції / Received: 21.04.2023

Схвалено до друку / Accepted: 23.05.2023